

א- להים יחנך בני

וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן אָמוֹ וַיֹּאמֶר הֲזֶה אֲחִיכֶם הֶקְטַן אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם אֵלַי וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִחַנֵּךְ בְּנֵי: (בראשית מג כט).¹

כִּי עִם בְּצִיּוֹן יֵשֶׁב בְּיְרוּשָׁלַם כָּכֹּו לֹא תִבְכֶּה חֲנוּן יִחַנֵּךְ לְקוֹל זַעֲקֶךָ כַּשְׁמַעְתָּו עֲנֵךְ: (ישעיהו ל יט).²

אבן עזרא בראשית מג כט – מה שורש המילה?

אלהים יחנך - אין לו משקל, אולי השתנה כן בעבור אות הגרון.³

במדבר רבה יא ו ברכת כהנים – חנינות הרבה

"יאר ה' פניו אליך" - יתן לך מאור עינים ... שיביט בך בפנים מאירות...⁴

"ויחונך" - הרי הם מבורכים ושמורים ושכינה ביניהם. ומנין אף חנונים בדעת בבינה? תלמוד לומר: "ויחונך", כמו שאנו מתפללים: "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה". דבר אחר, "ויחונך" - יתן בכם דעת שתהיו חוננים זה את זה ומרחמים זה את זה, כענין שנאמר: "ונתן לך רחמים ורחמך" (דברים יג יח). דבר אחר: "ויחונך" - יחון אותך בבנים, כמו שאתה אומר: "הילדים אשר חנן אלהים את עבדך" (בראשית לג ה) ואומר: "אלהים יחנך בני".⁵ דבר אחר, "ויחונך" - כמו שאתה אומר: "אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה" (תהלים סז ב).⁶ דבר אחר, "ויחונך" - יחנך במשאלותיך וכן הוא אומר: "חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך".⁷

בראשית רבה עח י, צב ה - בין יוסף לעשו⁸

"וישא את עיניו", אמר ר' בנימין בר לוי: לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים ולא שמענו בשבט בנימין. והיכן שמענו? להלן: "ויאמר אלהים יחנך בני".⁹ ותגשן השפחות - בכולן כתוב: "ותגשן השפחות הנה וילדיהן"; "ותגשן גם לאה וילדיה" וביוסף כתוב: "ואחר נגש יוסף ורחל וישתחו". אלא אמר יוסף: הרשע הזה עינו רמה שלא יתלה עינו ויביט את אמי. וגבהה קומתו וכסה אותה, זהו שכתוב בו: "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין" (בראשית מט כב).¹⁰

¹ מאד מפתה לפרש "יחנך" משורש חונך. ה' יהיה החונך שלך. יהיה לך למנחה ולעזר בכל אשר תפנה. אבל הבלשנים לא יסכימו שכן שורש המילה הוא חנ"ן ולא חנ"ך כפי שנראה (להוציא אולי מקור אחד). חבל, כבר חשבנו אפילו לקשר זאת עם חנוכה ...

² אלה שני המקומות בתנ"ך בהם מופיע "יחנך". ויש מופיעים דומים במבנה קצת שונה אך באותה משמעות. חלקם נראה להלן.

³ מבנה המילה קשה שהרי אם השורש הוא חנ"ן (ופשוט לאבן עזרא, כמו לשאר המפרשים וכל המדרשים שאכן זה כך), צריכה הייתה המילה להיכתב לא "יחונך" אלא "יחונך" כמו בברכת כהנים, החי"ת בקוב"ץ והנ"ן בסג"ל ודגושה. ראה רד"ק על הפסוק כאן שמפרש: "משפט על המנהג יחנך בדגשות הנ"ן לחסרון נ"ן הכפל (יחונך). והקלו במילה כמו שהקלו רבים מפעלי הכפל".

⁴ ולא בפנים זועפות - בהמשך שם. ראה דברינו [ברכת כהנים](#) בפרשת נשא.

⁵ שימו לב לקשר המיוחד עם הבנים. אלהים חונן את האדם בילדים היינו בהמשכיות והברכה לילדים היא שאלהים יחנך.

⁶ ומדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת נשא מוסיף שחנ"ן פירושו גם: "שכל מה שיתן לנו היא מתנת חנם".

⁷ כאן הכל פשוט וברור, ראו אבן עזרא על הפסוק: "ואם בקשת אותו בעת צרה הוא יחנך. גם יתכן היות ויחנך - ויתן לך בקשתך, כטעם: חנוני אתם (איוב יט כא), אשר חנן אלהים את עבדך (בראשית לג ה) מגזרת חנ"ן. כך גם פרשנים ומדרשים רבים שמקשרים את "ויחונך" של ברכת כהנים עם "יחנך" שבפרשה שלנו. הכל משורש חנ"ן. שים לב שהמדרש מזכיר גם את הפסוק בישעיהו שהבאנו לעיל וכן את הפסוק בתהלים סז שאנו אומרים לפני ערבית של מוצאי שבת (וכן "אתה חוננתנו" שבתפילת ערבית עצמה שגם הוא קשור ל"ויחונך"). אבל מה שחשוב יותר לעניינו הוא הפסוק שיעקב אומר לעשו "אשר חנן אלהים את עבדך" וכן האמרה "יתן בכם דעת שתהיו חוננים זה את זה".

⁸ מדרש זה מופיע גם בפרשת וישלח, במפגש יעקב עם עשו, וגם בפרשתנו במפגש בנימין עם יוסף. בפרשת וישלח: "וישא את עיניו" - עשו ואילו בפרשתנו: "וישא עיניו" - יוסף. עוד על ההקבלה בין יוסף לדודו עשו נראה בהמשך.

⁹ כאשר יעקב פוגש את עשו, הוא אומר לו: "הילדים אשר חנן אלהים את עבדך". ואז טרם נולד בנימין ולכן לא זכה להיכלל בברכת "חנן" של אביו (ברכה אגב דבריו לעשו). בא יוסף ומשלים ברכה זו כאן: "אלהים יחנך בני". לא בכדי, קורא יוסף לבנימין - בני. ראה ילקוט שמעוני כאן וכן רש"י על הפסוק. וראה גם מדרש אגדה (בובר) כאן שחוזר ומקשר אותנו עם ברכת כהנים: "וישא את עיניו - כשראה אותו שמח שמחה מרובה: אלהים יחנך בני. ולמה לא אמר ישמרך או יברכך? מפני שבעת שבא עשו ואמר ליעקב: מי אלה לך? ויאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. ויברך יעקב בלשון חנינה ועדיין בנימין היה במעי אמו. ובשבט בנימין לא שמענו חנינה. והיכן שמענו? כאן שמענו". האם אנחנו שומעים כאן גם מעין הד היסטורי למעשה פילגש בגבעה (סוף ספר שופטים) שבו כמעט ונמחה שבט בנימין ממפת השבטים? ראה שופטים כא כב: "והיה כי אבותם או אחיהם לריב אלינו ואמרנו אליהם חנונו אותם...". ראה שם.

¹⁰ יוסף "בן פורת עלי עין" מגונן על אימו מפני עינו של עשו דודו. ופה הוא "שם עין" על אחיו בנימין. ועל כך בא איתנו יהודה חשבון בפרשת ויגש: "בי אדוני - ביא אתה מעביר עלינו, שכך אמרת: הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו - זו היא השמת עין?" (בראשית רבה צג ו, רש"י מד יח). אגב, האם ייתכן שהאפליה של יוסף החלה לא מכתונת הפסים, אלא מאופן העמדת האמהות והבנים במפגש עם עשו, ובעצם מההעדפה הראשונית של רחל על פני לאה?

בראשית רבה צא ח – האחים לא חננו את יוסף

"וויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו" (בראשית מב כא) – ר' לוי בשם רבי יוחנן בר שלה: אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה רואה את אחיו מוכרים אותו והוא שותק? אלא מלמד שהיה מתחבט לפני רגליו של כל אחד ואחד, כדי שיתמלאו עליו רחמים ולא נתמלאו.¹¹

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צג – יוסף משוחח עם בנימין

"ויגש אליו יהודה" – מה כתיב למעלה מן הענין? "וישא עיניו וירא את בנימין אחיו" (בראשית מג כט).¹² אמר ר' שמואל בר נחמן: בשעה שראה יוסף את בנימין, מיד נתקררה דעתו ופתח ואמר: "אלהים יחנך בני".¹³ באותה שעה אמר להן: קרבוהו אצלי. והיה משאיל אותו: בני, כלום אחי יש לך? אמר לו: אחי היה לי ואיני יודע להיכן הלך. אמר לו: יש לך אישה? אמר לו: יש לי אישה ועשרה בנים. אמר לו: מה שמן? אמר לו: "בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן וגו'" (בראשית מו כא) ... מפני מה קראת להם השמות הללו? אמר לו: כולן קראתי אתם על שם אחי. בלע – שנבלע בעולם ואיני יודע להיכן הלך. ובכר – שהיה בכור לאמו. ואשבל – שנשבה מאביו והלך לו. גרא – שגר באכסניות. ונעמן – שהיה נעים לאביו ולאמו. אחי – שהוא אחי.¹⁴ וראש – שהוא ראשי. מופים וחופים – שראשו חפוי בין עובדי עבודה זרה. וארד – שירד ממדינה למדינה. דבר אחר: מיום שגלה לא חפפתי ולא סרקתי ועשיתי עצמי כאבל. באותה שעה נכמרו רחמיו של יוסף, שנאמר: "וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו".¹⁵

אסתר רבה ד יב – בעשרת הדברות

בנוהג שבעולם מדיי נושא פרסית והיא מדברת בלשון מדיי, פרסי נושא מדיית והיא מדברת בלשון פרסי.¹⁶ אבל הקב"ה דבר עם ישראל בלשון שלמדו, הדא הוא דכתיב: "אנכי ה' אלהיך" – לשון "יחנך".¹⁷

¹¹ הפסוק בו פותח המדרש הוא דברי האחים בביקור הראשון שלהם במצרים, כאשר הם מובאים למאסר שלושה ימים (לעומת שנתיים ויותר של יוסף בבית הסוהר!). והם אינם יודעים שיוסף שומע את דבריהם (פרק מב פסוק כג). לא רק הוא זוכר את הסצנה הנוראה של נפילתו והתחבטותו לרגלי כל אחד ואחד מהאחים (מה שמדגיש שהחטא הוא לא קולקטיבי, אלא אישי של כל אחד ואחד), הוא נוכח שגם הם זוכרים סצנה זו היטב והיא מלווה אותו ואותם כל אותן שנים. וכבר שם, בירידה הראשונה למצרים, נוצר גם הקשר עם בנימין, בדרישת יוסף שהייתה תנאי לשחרורם: "ואת אחיכם הקטון תביאו אלי ויאמנו דבריכם". האם "אלהים יחנך בני" שהוא מהשורש חנ"ן, מציאת חן, הוא עקיצה נוספת לאחים. אתם לא שעיתם לתחנוני ולא קיימתם דברי המדרש: "שתהיו חוננים זה את זה" ואילו אני נותן חן וחניון לאחי הקרוב (ובעטיו אולי גם לכולכם בסופו של דבר ...)

¹² המדרש עומד בתחילת פרשת ויגש, במפגש השלישי והמכריע שבין האחים, בראשם יהודה ובין יוסף. אבל הוא לוקח אותנו לאחור, אל המפגש השני שבפרשתנו. זו נקודה חשובה ומשמעותית במדרש זה שנתעכב עליה להלן.

¹³ בניגוד מה לפשט הפסוקים, המדרש בא להדגיש שפגישת יוסף עם בנימין נחלקה לשניים. החלק הראשון, שכולו הפסוק שציטטנו בראשית דברינו, הסתיים ברוע – "נתקררה דעתו". ואילו החלק השני הסתיים בסערת רגשות כפי שממשיך המדרש ומבאר.

¹⁴ מה כאן החידוש? אחי שהוא אחי? אלא אחי הביולוגי שהוא גם אחי ברגש ובאחוה. שהרי למן ימי קין והבל ועד אחי יוסף, לא חסרים אנו אחים ביולוגיים שאינם בדיק מתנהגים כאחים. ראה שמות רבה ה א: "ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה – זהו שכתוב: מי יתנך כאח לי (שיר השירים ח א) – באיזה אח הכתוב מדבר? אם תאמר בקין? והא כתיב: ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו. אם תאמר כישמעאל ליצחק? הא גרסינן ישמעאל שונא ליצחק. אם תאמר כעשו ליעקב? הא כתיב: וישטום עשו את יעקב. אם תאמר כאחי יוסף? והכתיב: וישנאו אותו וכתבי: ויקנאו בו אחיו. אלא כיוסף לבנימין. יונק שדי אמי – כמשה לאהרן, שנאמר: וילך ויפגשוהו בהר האלהים וישק לו". עד כאן דברי המדרש. אולי זה מקור לביטוי הרווח אצל צעירינו "אחי" ויש כידוע לסלנג שורשים. ועוד הערה: ה"אחי" של בנימין ליוסף הוא כנגד ה"בני" של יוסף לבנימין. יוסף עדיין מתחזה ומסתתר ולכן נאלץ לקרוא לבנימין "בני". אבל בנימין קורא לו "אחי".

¹⁵ אכן סערת נפש גדולה היא ואין לנו תיאור טוב יותר מהמקרא עצמו שממשיך ואומר: "ויבקש לבכות ויבוא החדרה ויבך שם". ומה בא "אח" כ? חנינה גדולה לכולם? לא! "וירחץ פניו ויצא ויתאפק ויאמר שימו לחם". האם הסעודה היא המשך לאותה סערת נפש או שוב "נתקררה דעתו" וחשב על המהלך הבא. ראה מדרש תנחומא ויגש סימן ד: "... מופים – שהיה יפה ומיפה, וחפים – שלא ראה בחופתי ואני לא ראיתי בחופתי. וארד – שירד בגולה ושהיו פניו דומה לורד ומיום שגלה יוסף אחי ירד אבי מעל המטה וישב על גבי קרקע שוכב. ולא עוד אלא בשעה שאני רואה את אחי, כל אחד ואחד יושב לו אצל אחי ואני יושב לבדי, זולגין עיני דמעו. באותה שעה נתגלגלו רחמי יוסף עליו שנאמר: וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו. א"ר נחמן בר יצחק: באותה שעה זמנם לסעודה, היה מבקש להסב לבנימין אצלו ולא היה יודע כיצד לעשות. נטל את הגביע והקיש בו ... אפשר שהסעודה היא עדיין חלק מסערת הנפש ואפשר שהיא כבר התכונן הקר של המהלך הבא (הגביע!). עכ"פ, יש סיבוב שלישי. כאן עדיין יוסף יכול ומתאפק. "אלהים יחנך בני" – רק לבנימין. וכבר העלינו את ההשערה שהעמות של יוסף עם אחיו היה אמיתי ולא חינוכי. כוונת יוסף המקורית אכן הייתה להתחבר עם בנימין ולהתנתק משאר האחים. גם ברגע האמת, הוא לא קיים את דברי המדרש: "שתהיו חוננים זה את זה", ורק נאומו הגדול של יהודה הוא שהכריע. ראה דברינו [מדוע לא שלח יוסף לאביו](#) וכן דברינו [ולא יכול יוסף להתאפק](#) בפרשת ויגש.

¹⁶ האישה מתאימה את לשונה לשפת הבעל. כך הוא המוטו במגילת אסתר ("להיות כל איש שורר בביתו ומדבר כלשון עמו") וכך גם מצופה שכנסת ישראל – הרעייה – תתאים את לשונה לשפת הקב"ה – הדוד – היא לשון הקודש.

¹⁷ ראה תנחומא בובר פרשת יתרו סימן טז (וכן הוא בפסיקתא דרב כהנא פרשה יב): "אמר ר' נחמיה: מהו "אנכי"? – לשון מצרי הוא ... כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים, למדו שיחתן של מצרים. כשאלן הקב"ה בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע. אמר הקב"ה: הריני משיח עמהם בלשון מצרי – אנוך. אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים אני, הוא אומר אנוך. כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר: "אנכי". ראה מדרש זה וחבריו בדברינו [פתח באנכי](#) בפרשת יתרו. בעקבות מדרש זה, יש שמתקנים את לשון המדרש לעיל וכותבים "אנך" במקום "יחנך", אך אחרים מקיימים את הנוסח שהבאנו: "יחנך". אם "אנוכי" הוא לשון מצרי ("אנך" – שרביט

ספורנו בראשית מג כט-ל פרשת מקץ – שיקרבוך אחיך¹⁸

אלהים יחנך בני. מאחר שאתה יחיד לאמך כאמרם: "ויותר הוא לבדו לאמו", אלהים יתן לך חן שיקרבוך אחיך וזולתם.¹⁹

רמב"ן בראשית מד יט פרשת ויגש – חלק מהפיוס הרחב

"אדני שאל את עבדיו" – לא ידעתי טעם לאריכות דברי יהודה בספור מה שהיה כבר ביניהם. ומה שאמרו רז"ל (ב"ר צג ו) "וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו?", אינה טענה, כי המושל שיצוה להביא אדם לפניו, לא יעשה על מנת לפטור אותו מן הרעות שיעשה, וכל שכן על הגנבה שיגנוב מבית המלך הגביע אשר ישתה בו.²⁰ ומתחילה כבר שם עינו עליו לטובה וקרא לו שלום בדבר "אלהים יחנך בני" (לעיל מג כט), ועשה לכולם לכבודו משתה לפניו בבית המלכות, והרבה משאות להם, ונתן להם בר כאשר יוכלון שאת, יותר מן הכסף שהביאו לו, כאשר פירשתי (לעיל מד א), ומה לעשות לו:²¹

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: ראו דברינו [סעודת יוסף ואחיו](#) בפרשה זו בה דנו בפשר סעודת המשתה שיוסף עורך לאחיו לאחר שהביאו איתם את בנימין והוא מצדו שחרר את שמעון. מה כוונותיו במעשה זה? שם הערנו שבנוסחי פירוש רמב"ן שבידינו אין שום התייחסות "על אתר" ל"פרשה קטנה" וזו תמיהה גדולה. נראה שרמב"ן שהבאנו לעיל נותן את התשובה ברוח דברי חכמים בירושלמי ראש השנה פרק ג הלכה ה: "היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה - דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר". והמרחק כאן קרוב מאד – בפרשת ויגש הסמוכה. רמב"ן מצטרף לשיטות שם (אור החיים, העמק דבר), שהסעודה הייתה ניסיון לתקן ולרמוז לאחים שהגיעה עת הפשרת הקיפאון ופתיחות וגילוי לב. ניסיון שמשום מה כשל אחרי ששתו והשתכרו אבל מניח את היסודות לסוף הטוב שבתחילת פרשת ויגש. רמב"ן הולך עוד צעד. את שינוי הגישה של יוסף שבא לידי ביטוי באותה סעודה מזהה יהודה ועליו הוא בונה בשום שכל את נאומו המפורסם.

השליט במצרים, ראה גם עמוס ז ז ובמפרשים שם), אולי גם "חנך" הוא לשון מצרי. ואם נשאיר את "יחנך" במדרש לעיל נקבל דרשה נאה המקשרת את הפגישה המרגשת בין יוסף לבנימין עם תחילת עשרת הדברות! אנכי ה' אלהיך – אני ה' אהנך, אהנך, אהנך, אהנך חנוכה. מי שבידו הכוח לחנוך, לחנך ולחונן. ואם כך, אולי גם זכינו למצוא קשר לחנוכה שברוב השנים פרשת מקץ היא שבת חנוכה.

¹⁸ נחזור אל "אלוהים יחנך" בהקשר של פרשת השבוע ונתבונן מעט בפרשני המקרא.

¹⁹ ברכתו הספונטנית של יוסף בראותו את בנימין אחיו מאם: "אלהים יחנך בני" מקבלת כאן תפנית מפתיעה. ברקע ברכה מיוחדת זו עומדים דברי האחים: "ויותר הוא לבדו לאמו". דברים אלה: "ויותר הוא לבדו" אמנם כתובים להלן בנאומו של יהודה בתחילת פרשת ויגש, אבל שם הוא משחרר את דברי האחים אל יוסף כשנפגשו בפעם הראשונה ולפיכך אין לתמוה על 'סדר הדברים' כפי שמביא אותם פירוש ספורנו. מה פשר "אלוהים יחנך בני"? איזה חן ייתן לך האלוהים? חן בעיני אחיך שיקרבוך שהרי יחיד אתה לאמך! ובמשפט נסתר אומר כאן יוסף: שלא יעשו לך מה שעשו לי – אולי כאן נולד הרעיון להעמיד את האחים במבחן מסירות הנפש על בנימין. נראה שהדברים נאמרים לאוזני האחים לא פחות מאשר לאוזני בנימין, ואם נניח שדברי יוסף: "אלוהים יחנך בני" נאמרו בקול רם ונשמעו באוזני כל הנוכחים – מועצם פירוש מופלא ומיוחד בהד שבעתיים.

²⁰ נראה שרמב"ן מבין את דברי המדרש "וכי זו היא שימת עין שאמרת וכו'" על דברי יהודה במקרא: "ויתאמר אל עבדך ה' ה' אלהיך ואתה רוצה ללשום עינך עליו" הייתה כוונתך לרעה. תכונת מלכתחילה את הכל בערמה. לגישה זו מתנגד רמב"ן כפי שנראה בהמשך דבריו. ואת המדרש ניתן להבין שיהודה אומר: כעת, מתברר למפרע ששימת העין הפכה לסימת העין ותראה כיצד התגלגלה.

²¹ עפ"י רמב"ן, גישת יוסף שתחילה אמנם התנכר לאחיו וקרא להם "מרגלים", השתנתה ברגע שראה את בנימין. דבריו לבנימין "אלהים יחנך בני" הם נקודת השינוי ומשם בא המשתה שערך לכבודם והמשאות שנתן להם וכו'. שינוי גישה זו של יוסף הוא הבסיס לפירוש המיוחד של רמב"ן את נאומו של יהודה שאינו "רק תחנונים להעיר רחמיו", אלא פנייה אמיצה אל חוש הצדק וההגינות הכלל-אנושית, משום שראה יהודה ש"השליט" הוא אדם מוסרי וירא אלהים. ובלשונו של רמב"ן: "כי חשב יהודה כי האלהים הוא ירא כאשר אמר לו, וכאשר נהג עמהם חמלה כירא חטא לנחם אותם על הצער שעשה להם". אנחנו גולשים כאן לפרשת ויגש הסמוכה. נשאיר את המשך דברי רמב"ן באשר למהות נאום יהודה לפרשת ויגש ולשואבי המים הצמאים שימשו מן הבאר את המשך דברי רמב"ן שם. אנו נעצור כאן. החשוב לעניינינו הוא כאמור כבר לעיל שדברי יוסף "אלהים יחנך בני" הם שימה לטובה וקריאה לשלום ומסמלים את תחילת המהפך בהתנכרות יוסף לאחיו. נראה גם שפירוש ספורנו לעיל משלים מצוין את פירוש רמב"ן.